

Borsi-Kálmán Béla

Hova-tovább? Gondolatok a „rémületes valóságról”

Szabálytalan recenzió Pelle János *Vérvád, hisztéria, népítélet*.
„Zsidókérdés” Magyarországon 1945-ben és 1946-ban* című könyvéről

Mottó 1: „Zsidókérdésnek akceptálom a tételt, noha azt vallom: csak magyarkérdés van”
(Kóbor Tamás, író, 1867–1942)

Mottó 2: „a magát zsidónak, sőt vallásos zsidónak valló szerző [Pelle János] munkája ama roppant ritka művek közé tartozik, amely alkalmas lett volna arra – és persze máig alkalmas lenne –, hogy a magyar társadalmat egyébként mélyen megosztó „zsidó-”, illetve „antiszemita-kérdésben” közelebb hozza az álláspontokat ...”
(Varga Domokos György)

Kevés hálátlanabb feladat van manapság a recenzióírásnál, s ezt az tudja igazán, aki, ilyen-olyan indíttatásból (ügyszeretet, szerkesztőségi felkérés, baráti noszogatás etc.) maga is megpróbálkozott vele. Először is gondosan el kell olvasni egy rendszerint nem is kis terjedelmű művet. Aztán meg kell érteni, miért ölt annyi energiát a kutató az anyaggyűjtésbe, majd munkája megszerkesztésébe s végül megjelentetésébe. S nem utolsósorban a könyv ismertetőjének meg kell fejtenie, mit „üzen” a Szerző olvasójának – s tágabb környezetének. Ezt nevezhetjük (értelmiségi) közvéleménynek, közvélekedésnek, ha kicsit nagyobbat akarunk mondani/írni, akkor – tollunkat (számítógépünk klaviatúráját) enyhén megnyomva – írhatunk akár *közgondolkodást* is. Tovább nehezíti a recenzens feladatát/helyzetét, ha a kiválasztott könyv úgynevezett „kényes témát” kíván feldolgozni, újraértelmezni. Márpedig, *in medias res*, van-e, lehet-e érzékenyebb problémakör a „zsidókérdésnél”? Kivált Magyarországon, ahol a modern magyar

BORSI-KÁLMÁN BÉLA (1948) történész, műfordító, az MTA doktora.

* Budapest, 2020, Milton Friedman University Press.

1 Varga Domokos György: Időszerű elmélkedés Pelle János: *Az utolsó vérvádak* című könyvéről, 2006. május 9. (https://gondola.hu/cikkek/48186-Idoszeru_elmelke...) (A továbbiakban: Varga Domokos György 2006)

nemzetté válás, polgári átalakulás, a régi (és a mai) Magyarország társadalmának elengedhetetlen korszerűsítése/korszerűsödése, a magyarság kultúrája, oktatása, tudományos élete elképzelhetetlen a 20. század elejére – vagyis balszerencsés módon épp a „Trianon-szindrómát” közvetlenül megelőző évtizedekre – testestül-lelkestül magyar(rá vált) zsidóság különféle szegmenseinek masszív részvétele s főként kiemelkedő képviselőinek odaadó, önzetlen s nemegyszer jellegadó tevékenysége nélkül? S ez akkor is így van, hogy azóta több nemzedékváltás is történt, s a legújabb generációknál ez a probléma lekerült a napirendről. Ennek jó és rossz oldala egyaránt van, ez utóbbihoz sorolandó az a sajnálatos tény, hogy némelyek hajlamosak úgy söpörni le az asztalról egy-egy témát, hogy az valójában nem lett végiggondolva, végigtárgyalva... Már csupán ebből a szemszögből is igen fontos Pelle János következetes törekvése a „kabát újrágombolására”.

*

Ezek természetesen szónoki (költői) kérdések, mint ahogy azok sem igazán mások, amelyek Pelle János feltételezett motivációit illetik. Azok bizony réges-régen² egyértelműek.

Ő maga ezt így fogalmazza meg egy jelen sorok írójához intézett magánlevelében: „Amúgy én ugyanazt a csontot rágom a rendszerváltás óta: »értelmezési keretbe« igyekszem foglalni a holokausztot, ami végtére is nem volt egy előreláthatatlan természeti csapás, mint pl. a cunami. Ezért foglalkoztam a prés és posztholokauszt periódussal, és hoztam összefüggésbe a »zsidókérdéssel«.”³

Kicsit bővebben kifejtve: hogyan lehetne kikecmeregni, adott esetben *tovább is lépni* abból a vészidőszak és a holokauszt okozta rendkívül mély traumából, az ebből következő mély *identitásválság*ból, illetve az ezekből eredeztethető mély (kölcsonös) *gyanakvásból*, amely a valamilyen (akár távoli) ágon zsidó eredetűek és a „nem zsidók” (gójak) azaz „keresztény magyarok” között a rengeteg „árokbetemetési kísérlet” ellenére *1944 óta* feszül – és minden ellenkező vélekedéssel szembemenve –, jóllehet igen sokszor átértelmezve s persze többnyire „kódolva” ma is létezik?

Nem szeretném a leckét felmondani – még kevésbé megismételni. Megteték ezt már mások, a Pelle könyveiről szóló ismertetések jeles szerzői, olykor

2 Pelle János ebben a témában eddig közzétett munkái: *Az utolsó vérvádak. Az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet-európai történetéből.* Budapest, 1995, Pelikán; *A gyűlölet vetése. A zsidótörvények és a magyar közvélemény, 1938–1944.* Budapest, 2001, Európa; angolul *Sowing the seeds of hatred. Anti-Jewish laws and Hungarian public opinion, 1938–1944.* New York, 2004, Columbia University Press (East European Monographs); *Zsidó gombolyag.* Budapest, 2007, Ráday Könyvesház; *Auschwitz magyar szemmel.* Budapest, 2016, K.u.K; *Vérvád, hisztéria, népítélet. „Zsidókérdés” Magyarországon 1945-ben és 1946-ban.* Budapest, 2020, Milton Friedman University Press. (A továbbiakban: Pelle 2020.)

3 Részlet Pelle János B.-K. B.-nak írt egyik elektronikus leveléből. Lásd még erről Pelle személyes vallomását (Pelle 2020, 137–138.)

kimerítő részletességű recenzióikban, vagy Pelle Jánossal folytatott, nemegyszer revelatív erejű párbeszédekben.⁴

Elegendő itt jelen kötet írásainak címét s pár mondatos témamegjelölését felsorolni:

I. A holokauszt vírusa

Ebben a fejezetben Pelle a *vérvádtörténet*nek ered a nyomába, különös tekintettel annak magyarországi gyászos „karrierjére”. A legjobban ismert s a legkörültekintőbben feltárt 1882-es *tiszaeszlári esettel* kezdi lajstromát. Majd a többit is, hol rövidebben, hol hosszasan ugyancsak érinti: 1884: Budapest; 1885: Cegléd, Kalocsa, Nyiregyháza, Sajóvamos Soltvadkert és Zsámbék; 1886: Tolna; 1887: Nyírvásvár, Pozsony; 1889: Pozsony; 1890: Nagy-Rozvány; 1891: Nagy-Szokol; 1892: Kolozsvár, Szenic; 1894: Garam-Kis-Salló; 1895: Balassagyarmat; 1897: Bácsalmás; 1898: Tab, Zólyom; 1899: Debrecen, Kisújszállás; 1900: Kiskunfélegyháza, Medgyesegyháza, Nachod, Szentés; 1901: Balatonlovas, Békés; 1906: Nagymaraton; 1907: Abasár, Bihar; 1911: Hajdúnánás (itt ugyanabban az évben két alkalommal is!); 1913: Sárospatak; 1915: Ungvár; 1918: ismét Nagy-Rozvány; 1937: Hajdúnánás; 1938: Vámosmikola; 1944: Munkács; 1945: Kaposvár; 1946: Budapest (Teleki tér, Illatos út), Miskolc, Szegvár; 1948: ismét Szegvár.⁵ De a szerző nem csupán a magyar olvasót leginkább érdekelhető magyarországi eseteket sorolja fel és elemzi, hanem igyekszik azt nyugat-európai (közelebről egy orleans-i), továbbá kelet-európai (főként lengyel és ukrainai) történésekkel egybevetni. Ennek a fejezetnek, miként az egész kötetnek is nagy erőssége, hogy Pelle bőven merít e baljós kérdéskör nemzetközi szakirodalmából: Freud mélylélektani elemzése mellett Götz Aly, a Dés környékéről Amerikába származott Randolph Braham (Ábrahám Adolf), Zygmunt Baumann, Pierre Dessuant, Cristian Gerlach, Jan T. Gross, az ugyancsak magyar származású Béla Grünberger,

4 Csapán néhány adat (ahogy mondani szokás: „a teljesség igénye nélkül”): Varga Domokos György 2006; Bonta Miklós: *Vérvád, hisztéria, pogrom a holokauszt után* (https://nepszava.hu/3095775_vervad-hisztéria-pogrom-a-holokauszt-utan, a továbbiakban: Bonta 2020); Jeszenszky Géza: *Auschwitz után pogromok? Vérvád, hisztéria, népitélet. „Zsidókérdés” Magyarországon 1945-ben és 1946-ban*. Budapest, 2020, Milton Friedman University Press. *Könyvkritika*, LXIV. évfolyam, 47. szám, 2020. november 20.; Végső István: „Kezdek az asszonyok ütni a zsidókat, őket nem fogja a törvény” (<https://neokohn.hu/2021/04/17/kezdek-az-asszonyok-utni-a-zsidokat-oket-nem-fogja-a-torveny/>, 2021. április 17. szombat, továbbá: [https://www.clioinstitute.hu › single-post › végső-istván-re](https://www.clioinstitute.hu › single-post › végső-istván-re;).; a továbbiakban: Végső 2021); Szántó István: *Miskolc eltitkolt történelme – dr. Pelle János könyve – Vérvád, hisztéria, népitélet* (<https://szantograf.hu/2021/05/21/miskolc-eltitkolt-tortenelme-dr-pelle-janos-konyve-vervad-hisztéria-nepitelet/>); a továbbiakban: Szántó 2021); *Az utolsó értelmiségi – Pelle János. Lapszámbemutató* (<https://www.hitelfolyoirat.hu/2022/02/02/hitel-est-6/>; <https://www.youtube.com/watch?v=yjsCx-ZLE5I&t=1819s>)

5 Pelle 2020, 18–19, 21–23. Vö. Végső 2021.

Susanne Heim, Raul Hilberg, Edgar Morin, Leon Poliakov, Timothy Snyder munkáira, illetve fontos megállapításaira is gyakran hivatkoznak. Így elemzései árnyaltabbá, egyszersemind meggyőzőbbé is válnak.

II. Egy népügyész Kaposvárott

Ebben a fejezetben Pelle egy igen tanulságos történetnek jár a végére, amely, mint cseppben a tenger, az egész országban eluralkodó közhangulatot is példázza. Két főszereplője van: az egyik az egyébként igen tisztességesen viselkedő korábbi (1922-től hivatalban lévő) polgármester: *dr. Kaposváry (Vétek) György*, a másik pedig egy szintén kaposvári illetőségű holokauszt túlélő *dr. Frank László* nevű ügyvéd, aki „népügyész” mivoltában döntő szerepet játszik a hajdani városvezető meghurcoltatásában és jogerős elítélésében. Pelle úgy gombolyítja elbeszélésének fonalát, hogy nyilvánvalóvá váljék: az új történelmi környezetben s politikai légkörben régi érdemek alig vagy egyáltalán nem számítanak! Zárójelbe kerül, hogy Vétek György éppenséggel akár „zsidómentőként” is minősíthető, hiszen a gettósítás és a deportálás idején minden tőle telhető segítséget megadott a bajbajutottaknak. Sőt, s helyi tehetős zsidóktól összegyűjtött pénzből nem csupán rendszeresen élelmiszert juttatott a gettóba, hanem kapcsolatai révén ugyanezen pénzösszeg felhasználásával a kaposvári zsidók bevagonírozását végző németeket és a szolgálatban levő vasutasokat lefizetve az utolsó vagonot sikerült a kelenföldi állomáson lekapcsolatni a halálvonatról...⁶ Minden elem együtt van tehát a „konceptiós per”, valamint a „zsidóbosszú” összefüggésének megállapításához.

S mit tesz Isten, Kaposvárott is felbukkan a vérvád: 1945 novemberében eltűnt egy kétéves fiúcska, akinek felpuffadt holttestét csupán tíz nappal később találták meg a Malomárok vizében...⁷ De addig már lábra kapott a szóbeszéd: a „zsidók” tették el láb alól. Pelle könyvének egy másik recenzense így összegzi a kialakult robbanékony helyzetet: „A kaposvári közbeszédben a *gyanú a zsidókra terelődött*. Azonnal újjáéledtek a zsidóellenes indulatok, amik – hál’ istennek (B.-K. B.) – végül nem csaptak át fizikai erőszakba. Ám ahogy azt Pelle jól megállapította, *a kibeszéletlen társadalmi kérdések továbbra is ott lappangtak és hatottak még hosszú ideig*.”⁸

III. „Őszinte szó” és hisztéria

Ez a fejezet egyfajta újabb összegzés, mondhatnánk bővített sajtószemle: a baloldali pártok nyilatkozatait, röplapjait s különféle egyéb megnyilvánulásait

6 Pelle 2020, 57.

7 Pelle 2020, 67–68.

8 Végső 2021. (Az én kiemelésem: B.-K. B.)

gereblyézi össze a „zsidókérdésről”. A lista impozáns: Darvas József parasztpárti politikus 1945 március 25-ei cikkével indít, majd idéz a neves író 1945. augusztus 26-ai a Városi Színházban pártja kongresszusán tartott beszédéből. Ebből, kommentár nélkül, ízelítő gyanánt, magunk is átemelünk egy részletet: „Van itt egy réteg, amely valóban embertelen szenvedéseket volt kénytelen elviselni. Ez a réteg most a szenvedés jogán előjogokat követel magának. Mi elismerjük szenvedéseiket, tudjuk nagyon jól, mit kellett túrniuk, mi magunk is mindent megtettünk a segítségükre az üldöztetés nehéz idejében, de nem hallgathatjuk el, hogy ha a szenvedések jogán valakinek joga van jóvátételt követelnie, akkor az a dolgozó magyar nép.”⁹

Majd Pelle azokat az orvosegyetemen készített röpiratokat veszi sorra, amelyeknek fenyegető antiszemita hangneme magát Rákosi Mátyást is aggasztják, noha, mint később látni fogjuk, később különösebb skrupulus nélkül maga sem habozik a „zsidó kártyát” Miskolcon bevetni, ha hatalomtechnikai megfontolásból ezt hasznosnak ítéli. A „sajtószemle” folytatásából pontos képet nyerhetünk a Teleki téri piacon történt, 1946. május 8-án kirobbant méretes botrányról, amelynek központi eleme az az eszement híresztelés volt, miszerint „gyermekhús” volt az ott árusított ételben, Újpesten „gyermekkörmöket” találtak volna a pesti Lázár utcában töltött virsliben, továbbá egy Kőbányán terjedő mendemonda szerint „a Dob utca 7. (szám) alatt gyermekhússzalámigyár működik”.¹⁰ Ugyancsak ebben a fejezetben esik szó a ferencvárosi, közelebről az Illatos úti atrocitásról.¹¹ Teljesen egyetértek Pelle könyvének főntebb már idézett recenséjével, aki így összegzi a további fejleményeket:

„Az Illatos úti pogrom a felszabadult indulatok értelmetlenségét sugározzák. A fővárosi feketekezeskedelem központjában történetek ágyaztak meg gyakorlatilag az országosan futótűzként elterjedt, a holokauszt utáni legnagyobb zsidóellenes eseménysornak. A fejezet fontos eleme Pünkösti Árpád Rákosi rendszert alapjaiban megkritizáló, azt hibáztató gondolatai¹² mellett Kende Tamás *Véróád* című könyvének¹³ (1995) kritikája.”¹⁴

9 A *Szabad Nép* 1945. augusztus 28-ai számából idézi Pelle 2020, 73.

10 Pelle 2020, 88–89.

11 Pelle 2020, 90–91.

12 Pünkösti Árpád: *Rákosi a hatalomért*. Budapest, 1992, Európa Kiadó (Magyarország felfedezése).

13 Osiris Kiadó.

14 Végső 2021.

IV. „Kezdjék az asszonyok ütni a zsidókat, őket nem fogja a törvény”

Ez a fejezet a miskolci lincselés leírása mellett a leginkább felkavaró: a hírhedt kunmadarasi pogrom részletes jegyzőkönyve, amely a három halálesetet és tizennégy sebesültet követelt. A Nagy János református tanító (korábban leventeoktató) és Orosz János római katolikus lelkész igaztalan meghurcolása és a közeli Karcagon rendezett népbírószági tárgyalása miatt régóta fortyogó indulatok az 1946. május 21-ei hetivásáron robbantak ki: madarasi kofaasszonyok megrohanták a helyi zsidó piacosokat, gyalázták és agyba főbe verték őket. Az egyik „nagyon mélyről jött”, gyakorlatilag analfabéta asszony eszelősen azt ordította, hogy – mint mondta – „elrabolták” hűgának a kisfiát... Vagyis itt is „berobbant” a vérvád, s a Pelle által módszeresen körbejárt *viktimizáció* (a kollektív áldozatiság) és az ebből következő *tömeghisztéria* megtette gyászos hatását... Hiába ismerte be később a főkolompossa „előlépett” primitív nő, hogy maga is tudta: nem igaz, amit állított – a zsigeri indulatokat már nem lehetett megfékezni...

Ugyanez az asszony aztán közvetett módon a tárgyaláson beismerte: cselekedete mélyén a sárga irigység s zsigeri frusztráció dolgozott: „Amikor a zsidók hazagyüttek, nem volt semmijük, én meg hiába túrom az orrommal a földet, csak nyomorult maradok [...] fehér kenyeret esznek, én pedig egy kis málét is alig tudok juttatni az öt apró gyerekből álló családomnak”.

Ezt a pszichológiai tankönyvbe illő mondatot szervesen egészítik ki egy szovjet hadifogságból visszatért másik (férfi) vádlott szavai: „Kunmadarason többen beszéltek [...] bezzeg a zsidóknak milyen jó dolguk van, alig jöttek haza a deportálásból, feketézéssel és üzleteléssel máris milyen jól élnek, nem dolgoznak semmit, mégis fehér kenyeret esznek, ruhákat csináltatnak, nekünk, volt hadifoglyoknak pedig semmink sincsen”.

Az ellenőrizhetetlen (nemegyszer a háttérből politikai nyereség reményében szándékosan terjesztett) szóbeszéd tudatmódosító, butító hatásának érzékeltetésére íme még egy – a tárgyalási jegyzőkönyvből kiragadott – részlet, amely az egyik, szintén a vádlottak padjára kerülő számadó juhász és a tárgyalást vezető elnök párbeszédéből származik:

„Hiszi-e, hogy a zsidók paprikást főznek a gyerekekből”?

„Hát, hiszem is, nem is.”¹⁵

Ezeket baljós mondatokat „szemléletesen” támasztja alá az a kunmadarasi pogrom vádlottjai egy csoportjáról 1946. június 2-ai szolnoki tárgyaláson készült „szociofotó”, amelyet a szerző (és a könyv technikai szerkesztője) a kötet borítójára választott. Ez telitalálat! Elgyötört, ápolatlan férfiarcok, hol közömbös, hol letargikus tekintettel, a három asszony arckifejezése viszont különböző, a fejkendős nő vonásai tudatlanságot és beletörődést tükröznek, a mögötte ülő asszony mintha elgondolkozna a történeteken. A fénykép középpontjában megörökített női arc – benne e sorok írója (moglehet tévesen) a pogrom kirobbantója, Kabai Tóth Esztert sejtí – ellenben ravaszságot, dacot sugárzik, akárha azt akarná sugallni, beszélhetek ti nekem, amit akartok, én tudom, amit tudok, úgyszemint bírtok meggyőzni bűnösségemről...

Ismét maximálisan egyet kell értenem Végső István korábban már citált precíz ismertetésének konklúziójával: „A kunmadarasi pogrom vádlottjainak értetlenkedő, bús arcai jól kifejezik, hogy a korszakban megnyilvánuló megmagyarázhatatlan gyűlölködésben részt vevő, de annak következményeivel nem számoló, sokszor felbőszített, félrevezetett egyszerű kisemberek ugyanolyan áldozatok, mint akikkel szembefordultak. Tévinformációk, előítéletek, sajtó- és pártpropaganda valamint a kibeszéletlen, megoldatlan társadalmi-gazdasági ügyek mentén kialakult hisztéria a »vérvádaskodót« ugyanúgy marginalizálta, mint a célkeresztbe került, kollektivizált, »megbélyegzett« zsidó lakosságot.”¹⁶

15 Pelle 2020, 108–109. Vö. Bonta 2020.

16 S egy újabb összesítés: „A pogrom után 120 ember letartóztattak, és 59 személlyel szemben indult eljárás. Életfogytiglani, valamint két és tizenkét év közötti fegyházbüntetésre, illetve nyolc hónaptól három évig tartó börtönbüntetésre ítélték a vádlottakat.” Végső 2021.

V. Játék a tűzzel

Ebben fejezetben Pelle a (három közül) legkisebb – Deák utcai – makói zsinagóga 1946. május 31-én, szombat éjjeli – mindmáig felderítetlen indítékú és hátterű – felgyújtásával, továbbá a makói zsidóknak a városból való menekülésével végződő *makói pogrom* 19. század végi (vérvádas) és 1918/1919-es véres eseményekre (1918 novemberében leszerelt frontharcosok több zsidó kereskedőt meggyilkoltak, ugyanakkor – „viszonzásképpen” – 1919 januárjában „nemzetőrséghez tartozó tengerészek” egy zsidó boltot december után másodszor is megrohanó tömegbe lőttek: hat halott maradt az utcaköveken!)¹⁷

Aztán, mondhatni „menetrendszerűen” Makón is újra felbukkant a vérvád: ezúttal az egyik legtekintélyesebb zsidó közszereplő, a szociáldemokrata párttagkönyvvel rendelkező Schwarz (Szemere) Manó terménykereskedő és családja, ismerősei kerültek a célkeresztbe. Pelle szerint ebben a főszerepet „kommunistává átvedlett nyilasok” vitték – „rendőri közreműködéssel”. De, ugyancsak Pelle sugalmazása szerint, az előkészületekben a hírhedt *kat-pol* két embere is részt vett volna, ám nem akarván túl nagy kockázatot vállalni, még idejekorán, „hasznos időben”, távoztak a nemzetközi figyelem övezte városból...

Akárcsak, levonva a következtetéseket, a makói zsidóság színe-java. Közülük, tudjuk meg Pelle könyvéből: „Sokan mentek Palesztinába, s részt vettek Izrael állam megalapításában.”¹⁸

Pelle nem habozik ebből az egész magyar gazdaság- és nemzetfejlődésre nézve tragikus következtetést levonni: a zsidók kényszerű távozásával a híres, nemzetközileg is „jegyzett” makói hagymakereskedést érte jövátételten károsodás: „Az 1950-es évekre a zsidók teljesen kivonultak a város gazdasági életéből, túlnyomó többségük elköltözött. Politikai önkény, hatósági támogatást élvező, vérvádas antiszemitizmus, s mindennek betetőzéséül erőszakos kollektivizálás, proletárdiktatúra – ennyi egymás után következő csapást a holokauszt túlélő makói zsidók már nem tudtak elviselni.”¹⁹

VI. Lincselés Miskolcon

Pelle János ebben a fejezetben merít legtöbbet eredeti kutatási anyagából, amelyet az elmúlt harminc évben módszeresen tovább fejlesztett és folyamatosan gazdagított. Ennek első eredményei *A miskolci konstruált vérvád* címmel a *Valóság* című tekintélyes társadalomtörténeti folyóirat 1994-es évfolyamának két egymást követő számában láttak először nyomdafestéket... Nem éppen frenetikus hatással, jegyzi meg – szövegéből rezignáltan „kiszólva” – a szerző, hiszen

17 Pelle 2020, 123.

18 Pelle 2020, 130.

19 Pelle 2020, 134. (Az én kiemelésem! B.-K. B.)

jogosnak hitt várakozásaival ellentétben szinte semmilyen visszhangot nem keltettek, könyvben történő feldolgozásához egyetlen alapítványtól sem kapott pénzt, a témából készített „dokumentumfilmet sehol nem játszották, *de facto* betiltották”...²⁰ Ám Pelle nagyon szívós ember, a kezdeti kudarcok, miként épp az általunk *most* ismertetett kötet sikere s a róla megjelent ismertetések tekintélyes száma²¹ bizonyítja, nem szegte kedvét. Sőt...

Ennélfogva érthető: itt, új könyvének ebben a részében ás a legmélyebbre az *okok, történések és következményeik* egymásra épülő láncolatában. Szabályos történelmi freskót kapunk a vészidőszak miskolci vetületéről, kezdve a miskolci zsidók szerves beilleszkedésével a dinamikusan fejlődő iparváros gazdasági és társadalmi életébe, a helyi események Trianon utáni sorjázásával s a budapesti „nagypolitikával” való összefüggéseivel folytatva – s végül a helyi nagyszámú zsidóságot ért megpróbáltatások, az egyre fokozódó antiszemita közhangulat harmincas/negyvenes évekbeli terjedésével bezárva, amelyek, így egymásra épülve, egymásból következően „logikusan” torkolltak a miskolci zsidók 1944/45-ös meghurcolásához, gettósításhoz s végül deportálásához. A zsidókkal kapcsolatos háború utáni miskolci „közérzületről” így ír Pelle – finoman jelezve, hogy ez a negatív atmoszféra társadalomlélektani tekintetben nagy mértékben „megágyazott” az 1946-os és a tíz évvel későbbi brutális miskolci lincseléseknek: „A városnak szinte fel sem tűnt, hogy 8900 zsidót hurcoltak el, a környékbeli településekről pedig további 6000-et. De a közeledő háború gondjaival terhelt miskolciak, bár tudni sem akartak róla, mi lett a zsidók sorsa, a lelkük mélyén nem feledkeztek el róluk. A gettóba zárásuk, majd deportálásuk idején elszabadult indulatok sem múltak el nyomtalanul. A kívülálló tömeg számára a zsidók tragédiája *elfojtott közös bűnné vált*, melytől agresszióval, dühkitöréssel próbáltak szabadulni. A helyi nyilasok közül jó néhányan azért vettek részt később a gyilkosságokban, hogy ne maradjanak »terhelő tanúk«.”²²

Pelle narratívájában nagyon fontos hangsúlyt kap a koncentrációs és megsemmisítő táborokat túlélő maradék zsidóság integrációjának, az új hatalom közigazgatási és rendvédelmi szerveibe való beépülésének nyomon követése. Természetesen nem hallgatva el az ezzel kapcsolatos súrlódásokat, feszültségeket s a hazatérő zsidók ellen fellángoló fokozódó ellenérzéseket sem. Kiemelten foglalkozik a gleichsaltolásra készülő kommunista erőközpontok, főként a párt és az államvédelem kétarcú propagandatevékenységével, amely – jóllehet a vérvádat határozottan elítéli – nem áll a „feketézők” és a „spekulánsok” ellen ágálni, amely, Pelle értelmezésében bizonyos, nem is igen burkolt zsidóellenes uszítás volt.²³

20 Pelle 2020, 138. (Az én kiemelésem! B.-K. B.) Lásd még Pelle János: Vérvád és pszichohistoria. *Múlt és Jövő*, 1994/4 (https://epa.oszk.hu/03100/03119/00044/pdf/EPA03119_eletunk_2019_03_030-055.pdf)

21 Lásd ismételt írásunk 4. jegyzetét! (B.-K. B.)

22 Pelle 2020, 142. (Az én kiemelésem! B.-K. B.)

23 „Miért nem kötöttek fel eddig egyetlen feketézőt sem?” (Gerő Ernő); „Aki a forintot rontja, pusztuljon!” (Farkas Mihály); „A mi véleményünk az, hogy aki a forinttal spekulál, aki alá

A tragikus végkifejletről ez olvasható Pelle János egyik interjújában: „A könyv-olvasó végigkövetheti, hogyan lázítja a hatalom két lisztfeketéző, holokauszt túlélő zsidó malomtulajdonos ellen az éhségtől dühös vasgyári munkások egy csoportját. Hogy vezet az elszámoltatás, a tömeghergelés a rendőr-főkapitányság Zsolcai kapui épületének ostromához, és egy zsidó származású rendőr halálához. A szerző arra is fényt derít, hogy milyen összefüggés van a 46-oshoz kísértetiesen hasonló, 10 évvel későbbi eseményekhez, ábrázolva, hogy a mélyen plántált gyűlölet miként él kimondatlanul is generációkon keresztül tovább.”²⁴

Pelle így zárta le a miskolci pogromból adódó következtetéseket: „Az eseményeket »tabusították«. A párt el akarta felejteni a kettős miskolci »népítéletet«, mely a magyar munkásmozgalom történetének egyik legnagyobb szégyene volt.”²⁵

VII. Visszhang és epilógus

Ez a fejezet jobbára afféle átmeneti korra igen-igen jellemző idézetgyűjtemény – csupán a szerző által elengedhetetlenül fontosnak ítélt, hol szűkszavú, hol kissé bő lére eresztett, de mindig helytálló kommentárokkal. Pelle első dolga, hogy mérlegre teszi Márai Sándor 1943/1944-es, továbbá nemrégiben kiadott 1945/1946-os *Naplói* zsidókkal kapcsolatos megnyilvánulásait és tárgyilagosan kimutatja, hogy az 1948-ban az emigrációt választó nagy író a „felszabadulás” utáni antiszemita ízű érdesebb feljegyzései inkább kommunista, semmint zsidóellenesek.²⁶ Ez után Molnár Erik szintén jelentős, a *Társadalmi Szemle* 1946. májusi számában megjelent (valójában azonban tíz évvel korábban keletkezett) antionista, a hazai zsidóságot a teljes asszimilációra felszólító *Zsidókérdés Magyarországon* című tanulmánya korrekt elemzése következik.²⁷

Pelle ezek után bőven idéz két korabeli röplapból. Okát azonnal meg is adja: az iratokat antifasiszta ellenállók fogalmazták, akik, noha aligha vádolhatók zsigeri zsidógyűlölettel, minden esetre jól példázzák a fejekben ekkortájt eluralkodó zűrzavart. Íme milyen ellentmondásos „zsidókép” olvasható ki az Őszinte magyar szó a zsidósághoz! című történelmi dokumentumból: „Azt mondjátok, hogy a demokráciát véditek. De ez is csak áltató képmutatás, mert valójában a demokrácia s a vele járó szociális fejlődés nem a Ti ügyetek. Ti az elmúlt liberális világban mérhetetlenül meggyarapodtatok. Ez a demokrácia a magyar proletár milliók ügye, bízzátok csak ennek védelmét a múlt rendszerekben általatok

akarja aknázni demokráciánk gazdasági alapjait, fel kell húzni az akasztófára”! (Rákosi Mátyás). Idézi Pelle 2020, 149–150.

24 Szántó 2021. Lásd még Pelle 2003, 201–204.

25 Pelle 2020, 134. (Az én kiemelésem! B.-K. B.)

26 Pelle 2020, 177–184.

27 Pelle 2020, 184–186.

is csak kihasznált munkás- és paraszttömegekre. [...] Értelmes, Becsületes, Magyar Zsidók! Bármily kevesen vagytok, Nektek kell elindítanotok a tisztulás folyamatát! Hatalmas, az egész zsidó magatartást átformáló munkához kell fognotok. Bármily nehéz feladat ez, vállalnotok kell, ha békés nyugalomban akartok élni, ha azt akarjátok, hogy végképp lecsillapodjanak a magatartásotok által kiváltott vészes indulatok.”²⁸

Nem kevésbé tanulságos az ugyancsak 1946-os keltezésű *Magyarok! Kommunisták! Elotársak!* című röpirat sem, hiszen az nem kevesebbet követel, mint a Magyar Kommunista Párt „megtisztulását”. Íme néhány passzus: „A végzetes hiba akkor történt, amikor a felszabadulás pillanatában a magyarság letargiája lehetővé tette, hogy a bosszúra szomjas zsidóság a maga mindenható politikai és gazdasági hatalmát beleépíthesse a demokrácia épületébe. Kizárólagos monopóliumként kezükbe vették a rendőri hatalmat, fasisztának bélyegeznek és elhurcolnak mindenkit, aki a legenyhébb formában is tiltakozik üzelmeik ellen. Úgy megszállták a közhatalom minden pozícióját, annyira úrrá lettek az egész államgépezeten, mintha nekünk, magyaroknak többé már semmi közünk sem volna ehhez az országhoz.”²⁹

Ám ugyanolyan mély pesszimizmus és elkeseredés árad a „másik oldal”, a magyar zsidóság hiteles képviselőinek fennmaradt dokumentumaiból is. A já-noshalmi hitközség elöljárójának a Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnökéhez címzett levelében ilyen kétségbeesett sorok olvashatók: „a zsidókat úgy a kigazda, mint a munkáspártok egyaránt gyűlölik. [...] Tehát innen el! Ki kell vándorolnunk. Engedje ki az orosz katonai hatóság a zsidókat az országból. Ne kelljen azoknak illegálisan innen kijutniuk. S míg a kivándorlás tart – s az, tekintve a palesztinai helyzetet, elhúzódhat 1-2 évig is –, addigra tartsa a Vörös Hadsereg megszállva az országot a mi megvédésünk szempontjából.”³⁰

S végül, egy a vészidőszakban átélt, racionálisan szinte feldolgozhatatlan megpróbáltatások következtében a magyar zsidók nagy részére jellemzővé vált elbizonytalanadást, iránytévessztést, végsősoron súlyos *identitásválságot* rögzítő markáns vélemény egy másik Márai naplóbejegyzésből: „A trauma, a rettenetes ütés, amely a zsidóságot érte, mintha kiteszította volna a zsidókat mindenféle közösségből. Már nem a jóvátétel, nem az igazságtevés, nem is bosszú az, ami elsőrendűen mozgatja őket, hanem a kiszakadás, elszakadás, különállás. Semmivel nem vállalni közösséget, ami nem zsidó, s ez a belső végső válasz arra, ami történt.”³¹

28 Pelle 2020, 191–192.

29 Pelle 2020, 194.

30 Pelle, 2020, 196–197.

31 Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt*. Toronto, 1998, Vörösváry, 35. Idézi Pelle 2020, 182. (Az én kiemelésem! B.-K. B.)

VIII. Historiográfiai áttekintés

„A könyv egyik legnagyobb erőssége a *Historiográfiai áttekintés* című fejezet. A szerző, ha nem is törekedett a teljességre, de igyekezett pontos képet adni a témában vagy az ahhoz köthető magyarországi íráskapcsán. A szakirodalom a dualizmus korától napjainkig való vezetése közben Pelle igyekezett kritikai élel is az olvasó figyelmébe ajánlani a már megszületett írásokat [...] *Te gyük hozzá, hogy a szerző szinte az összes fejezetben igyekezett szakirodalmi segítséget adni. Nyitott ügynek tekinti a további kutatásokat, hisz tisztában vele, hogy az 1946-os események – főként a szimplán »csak« antiszemita tüntetések, amik nem tor kollottak brutális tettegességekbe, várvadakra, még nincsenek teljesen felderítve országos szinten.*”³²

Összegzés helyett

E tömör, csupán a könyv legfontosabb mozzanataira reflektáló *mustra* után te gyünk fel egy (alap)kérdést: Mi az igazi új(donság) Pelle könyvében? Rövidre zárva leginkább az, hogy Bibó István „klasszikus” *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című megkerülhetetlen alapvetését, amely a legtöbb, a témával fog lalkozó magyar szerző (jelen sorok íróját is beleértve!) számára mindmáig a „kályhát” jelenti, két fontos szempontból *továbbgondolja*.

Ezt, első megközelítésben, úgy éri el, hogy felhívja a figyelmet a bibói elemzés címének *második felére*, amely, hogy, hogy nem, valamiképpen elkerülte a leg több szaktörténész figyelmét, hiszen Bibó István szociopszichikai szempontból is megalapozott, kíméletlen őszintesége miatt ma is példaértékű szociológiai s főként a magatartáskutatás (etológia) tárgykörébe tartozó *viselkedéstan* egy szersmind *tömeaglelektani* látletele inkább *en bloc* került a „zsidókérdést” tágabb – főként társadalom- és mentalitástörténeti – vetületekben vizsgáló kutatók érdeklődésének homlokterébe. Nem utolsósorban azért, mert úgy is olvasható – s csak és kizárólag így olvasandó! –, mint a magyarság jobbik részének, mond hatni történelmi lelkiismeretének elemi erejű lenyomata, könyörtelen szembe nézése a vészkorszak szörnyűségeivel s a magyar „keresztény úri középosztály” e nemzeti tragédiában játszott szerepével. Számadás, számvetés, vezeklés, egy szersmind *memento!* Éppen ezért lehetett az, ami: *katarktikus reveláció* és *kiinduló pont* a „kérdés” bármiféle indítékú vizsgálatához! Mindmáig.

Pelle János így vall erről egy másik magánlevelében: „Az úri antiszemitizmus mögött a népi előítéletek húzódtak meg, nem véletlen, hogy 1919 után a magyar hatalmon levő politikai elit egyik csoportja mérsékelt antiszemita volt, a má sik meg radikális: tagjainak, ha érvényesülni akartak, azt kellett mondaniuk

32 Mivel emez összefoglalóval teljesen egyetérték, némileg lerövidítve átemelem recenzióíró társam szövegéből! Lásd Végső 2021. (Az én kiemelésem! B.-K. B.)

a politikai gyűléseken, amit a tömeg hallani akart. És még valami. A magyar értelmiség Bibó-imádatba révülve, még csak el sem olvasta [pontosan] a nevezetes, hosszabb tanulmány címét: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. Pedig – folytatja gondolatmenetét Pelle – fel kell feltárni mindazt, ami a második világháború vége után történt nálunk ahhoz, hogy megértsük, hogyan kerülhetett sor az 1944-es borzalmakra. (Bibónak erre a maga korában nem volt lehetősége.) És nemcsak a posztholokausz, hanem a preholokausz ismeretére is szükség van, amit a történészek tudatosan elhanyagoltak. Én, erőmhöz mérten igyekeztem ezt megtenni...³³

Vagyis Pelle, miként könyvének egyes fejezetei rövid ismertetéséből is világosan látszik, pont azt az elhanyagolt területet és időkeretet – az 1945 és 1956 közötti időszak hátborzongató lincselésekbe torkoló zsidóellenes megnyilvánulásait – veszi módszeresen górcső alá, amely (különbéle, leginkább hatalompolitikai s az ebből következő öncenzurális okokból) finoman szólva sem került 1945 és 1990 között reflektorfénybe.³⁴ Ám még ennél is fontosabb, hogy a legújabb nemzetközi (főként francia meg angolszász s persze magyar) szakirodalom módszeres használatával *mélyebbre* kíván ásni elődeinél és pályatársainál egyaránt. Azt feltételezi s legtöbbször meggyőzően bizonyítja is, hogy a középkori eredetű vérvádak, bármennyire abszurdaknak tűntek is fel a két világháború közötti főként neológ hátterű emancipált zsidó nagy-, közép- és kispolgári rétegek s az ugyanebből a milióból származó értelmiségiek számára a valóságban sokkal *szerveesebben* gyökereztek az elmaradott, mélyszegénységben élő kelet-közép-európai (köztük a magyar) parasztság vallási (tév)képzeteiben és zsigeri beidegződéseiben. Van, legalábbis a közelmúltig volt bennük, ha tetszik ez nekünk, ha nem – ugyancsak Pelle szavaival – „egy irracionális mag”. Ez, folytatja okfejtését Pelle: „nyugaton, azaz Németországban, Franciaországban vagy Olaszországban sem volt ismeretlen, de az Elbától keletre állandóan felszínre került. A »zsidókérdés« folyamatosan kisebb vagy nagyobb társadalmi robbanásokat idézett elő, és végzetes politikai manipulációra nyújtott lehetőséget, ugyanis a választójoggal rendelkező tömegek hagyományosan fogékonyak voltak a »felvetésére«.”³⁵

Pelle János szerint végeredményben erre az „irracionális magra” vezethetők vissza mindazok az eszelős, zsigeri kegyetlenséggel végrehajtott pogromok, mint amilyen a rémületes 1946. május 21-ei kunmadarasi eset volt. Sajnos ugyancsak Pelle alapkutatásaiból ismeretes, hogy e tekintetben a többnyire szintén a nincstelen szegényparasztságból a 19/20. század fordulóján bekövetkező erőteljes iparosítás eredményeképp „kiemelkedő” miskolci/diósgyőri

33 Részlet Pelle János Borsi-Kálmán Bélához intézett 2022 őszén érkezett magánleveléből. (Az én kiemelésem! B.-K. B.)

34 Lásd ehhez, ismételtlen írásunk 2. sz. jegyzetében feltüntetett munkákat! (B.-K. B.)

35 Lásd erről bővebben Pelle János: A zsidókérdés útvesztői. *Élet és Irodalom*, LXVII. évfolyam, 10. szám, 2023. március 10., 12. (A továbbiakban: Pelle 2023.)

vasmunkás-proletárok intellektuális nívója s előítéletrendszere sem állt magasabb szinten a kunmadarasi és szegvári ridegparaszt és pásztorivadékoknál. Különbösen aligha került volna sor az 1946. július 30-ai és augusztus elsejei borzalmas lincselésekre, amelyeknek, mondhatni „logikus” utórezgése egy ugyancsak Miskolcon történt – immár az 1956-os októberi forradalom érzelmileg zavaros, nehezen értelmezhető politikai eseményeivel összemosódó (s utóbb szándékosan össze is mosott!) – újabb brutális zsidógyilkosság.³⁶

De nem csupán ez az újdonság Pelle levezetéseiben és „megközelítéseiben”! Túl azon, hogy radikálisan szakít számos elődje s némely pályatársa – egyébként persze érzelmileg jogos! – megbántottságával s indulatvezérelt, olykor „számonkérő” attitűdjével *feltűnő* elemzéseinek érzelmentes „tárgyszerű” hangneme: a szigorúan „csak a dolgot magát” vizsgáló, a „makacs” tényekre összpontosító historikus szemlélet.

A szenttelen hangnem, annak bizonyítása, hogy túl lehet és túl is *kell* lépnünk – zsidóknak, zsidó származású és nem zsidó magyaroknak egyaránt – az egymásnak, olykor „csak” közömbösségből, de sajnos igen gyakran szánt szándékkal – „nemzethűségi szempontból” – okozott temérdek szenvedésen, s az azt követő ideológiai mezben elkövetett – „osztályharcos” – visszatorlálson. Még akkor is, ha nyilvánvaló: ezt egyfelől lehetetlen patikamérlegesen kiporciózni, másrészt *történelmileg* az sem lehet kétséges, kit, kiket, a magyarság melyik csoportját/szegmensét érte a legnagyobb, jövátehetetlen veszteség... Amely, ne kerüljessük a „dolgot”: az egész magyar „polgári átalakulás” és modern, francia vézetésű nemzettéválás legnagyobb, sajnos aligha jövátehető traumája is egyben... Úgy is mondhatnánk, hogy valódi „Belső-Trianon”... „Önfia vágta sebé”³⁷...

S még valami, amely szembeűnő Pelle könyvének olvastán: a már-már rögeszmés „igazságkeresés”. Az a rendíthetetlen meggyőződés, hogy ha valamely, történelmileg, szociológiailag vagy morálisan mégoly kínos, esetleg akár nemzeti önszemléletünk/identitásunk szemszögéből sem éppen aranykönyvbe illő megtörtént eseménysort – mint amilyenek éppen a könyvben könyörtelen precizitással rögzített pogromok – minden apró részletre kiterjedő vizsgálat alá vesszük, akkor hamarabb eljutunk a „feloldozáshoz”, mintha buzgón a „szőnyeg alá söpörnénk”, elhallgatnánk vagy nyakatekert, hamis érvekkel tisztára mosnánk a *történet* (történetet) *magát* s persze annak szereplőit.

Ezért írja meg Pelle kíméletlen következetességgel Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály és Péter Gábor e *rémületes* (magyar) *valóságban* játszott

36 Lásd még erről Standeisky Éva: Elmismásolt antiszemitizmus, elhallgatott múlt. Az 1956-os miskolci lincselés. *Élet és Irodalom*, 2004. augusztus 20., 8–9. (<https://minap.hu/cikk/az-1956-os-forradalom-es-sz...>); továbbá Pelle János: Lincselés Miskolcon. *Hitel*, 2020/május, 39–74. (https://www.hitelfolyoirat.hu/sites/default/files/pdf/08-pelle_1.pdf)

37 Vö. Bokros Lajos: Önfia vágta sebé – A trianoni tragédia tanulságai. *Élet és Irodalom*, 2020. június 26. (<https://www.blogaszat.hu/2020/06/onfia-vagta-sebet-trianoni-tragedia.html>); Fazakas Zoltán József: Önfia vágta sebé? (<https://www.hitelfolyoirat.hu/wp-content/uploads/2021/05/08-fazakas.pdf>)

dicstelen szerepét,³⁸ egyszersmind lerántva a leplet történelmi léptékű felelősségükről is. Nem rejtve véka alá a hírhedt „négyesfogat” zsidó származását sem, ami ez esetben még akkor is „növeli a bajt”,³⁹ ha történelmi, szociológiai és társaslélektani szemszögből egyaránt olyan „hivatásos forradalmárokról” van szó, akik nem érezték magukat zsidónak,⁴⁰ s nem is voltak azok: zsidó eredetű, magyarul beszélő, de nem ’magyarul érző’ „zsidó nemzsidók” voltak csupán, semmi több, akikre, akaratuktól függetlenül, ugyanúgy érvényesek voltak a magyar társadalomfejlődés és közgondolkodás rejtett törvényszerűségei, mint bárki másra⁴¹...

De ennek a megkerülhetetlen dilemmának részletes kifejtése már túlmutat Pelle János kitűnő könyvének problematikáján. Ez jóval inkább a Szekfű Gyula által 1939-ben felvetett „Mi a magyar?” témakörébe vág... Más szóval a magyar társadalomalakulás titkos bugyraiba s kielégítően máig sem tisztázott tipológiájába. Pelle így ír erről, egyúttal azt is jelezve, hogy szerteágazó vizsgálódásait nem tekinti befejezettnek, ő maga pedig korántsem mondta még ki az utolsó szót:

„Ezek után tényleg nincs más hátra, minthogy rövid történelmi visszapillantás keretében definiáljam, mit tekintek »zsidókérdésnek«. A fogalom Magyarországon az 1890-es években már magában foglalta mindazokat a valós vagy vélelmezett társadalmi konfliktusokat és feszültségforrásokat, melyek a zsidó kisebbség és a nem zsidó többség együttélése során keletkeztek. Mivel az emancipáció hatására a száz évvel azelőtt még viszonylag egységes zsidóság különböző felfogású és viselkedésű csoportokra szakadt, és a befogadó társadalom is rohamos gyorsasággal átalakult, egyre irracionálisabb, bonyolultabb és megoldhatatlanabb problémává vált [...] a húszas, a harmincas években a zsidókérdés rohamos gyorsasággal idézőjelbe került, eszmetörténeti szempontból tárgyalhatatlan lett. Megoldása elméleti problémából politikai programmá alakult a zsidók jogfosztására és tömeges megsemmisítésére. Végül pedig szociálpszichológiai örvénnyé vált, mely magával ragadta a tömegeket.”⁴²

„Szabálytalan” – ráadásul eléggé megkésett – ismertetésünk végére érve, emlékeztetjük az Olvasót recenziónk címére: *Hova-tovább?*

Nos, ebből az „örvényből” kell kiragadni, majd a ráakódott „történelmi” hordaléktól s ideológiai „salakanyagtól” lelkiismeretes aprómunkával megtisztítva közzé *kell* tenni, közszemlére *kell* bocsátani a friss kutatási eredményeket,

38 Vö. írásunk 23. sz. jegyzetében feltüntetett, meggondolatlan, uszító megnyilvánulásainkkal!

39 Vö. Illyés Gyula: „Mert növeli, ki elföldi a bajt” Az idézet a költő *Bartók* című verséből származik (forrás: <https://www.idezzetek.hu>; <https://www.citatum.hu>).

40 Pelle 2023, 75–76.

41 Lásd erről bővebben Pelle 2020, 171–175.

42 Pelle 2023. Itt kell megjegyeznünk, hogy a magyar zsidóság fizikai megsemmisítése eredetileg s tételesen *nem szerepelt* a kirekesztő célkitűzések között. Más kérdés, hogy az események s a felszított tömegindulatok „logikája” fokozatosan ebbe az „örvénybe” sodorta... (B.-K. B.)

hogy „harag és részrehajlás” nélkül minden érdekelt, magát felelős értelmiséginek tartó közszereplő, főként a történészvilág – politikai szimpátiáin felülemelkedve – a lecsupaszított tényeket újragondolhassa, újratárgyalhassa, valódi összefüggésrendszerébe illeszthesse, az új felismeréseket pedig haladéktalanul hasznosíthassa.

Ehhez az oly kívánatos szellemi tisztázó folyamathoz kívánt Pelle János ezzel a könyvével *(is)* hozzájárulni. E nélkül ugyanis az összmagyar nemzettest különféle szegmensei nem tudnak a jelenlegi elkeserítő „szekértáborok” fölé emelkedni, s képtelenek lesznek megbékélni egymással.

